

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

АТАМАНЧУК ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 340.13

**ГЕНЕЗА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ:
ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
КАЛЮЖНИЙ Ростислав Андрійович,
Національний авіаційний університет,
заступник директора з наукової роботи Юридичного інституту
Національного авіаційного університету.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук,
член-кореспондент НАНУ, академік АПрНУ
СІРЕНКО Василь Федорович,
головний науковий працівник відділу теорії держави і права
Інституту держави і права ім. В. Корецького НАНУ,
член Конституційної асамблеї;

кандидат юридичних наук, професор
ФАТХУТДІНОВА Олена Василівна,
декан юридичного факультету Київського
університету туризму, економіки і права.

Захист відбудеться «25» грудня 2014 р. о 12-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.18 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «24» листопада 2014 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ю. В. Плахтій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасному українському суспільстві відбуваються глибокі соціально-економічні зміни, проводиться адаптація національного законодавства до законодавства Європейського Союзу, триває правова реформа. Усе це обумовлює необхідність переоцінки існуючих цінностей, переосмислення достатньо великої кількості політико-правових уявлень, що формують ставлення до права і характер правової поведінки суб'єктів права. Широке застосування законодавцем диспозитивного методу правового регулювання утворює передумови для активного і творчого використання суб'єктами права наданих можливостей самостійно досягати бажаного правового результату, який у сучасних умовах може і повинен забезпечуватися більш широким використанням процесуального права. Процесуальне право покликане сприяти чіткому виконанню функцій органами влади, має забезпечити якісний рівень і повноту реалізації громадянами своїх прав та виконання обов'язків. Наш час вимагає для здійснення більш ефективного правового регулювання суспільних відносин, встановлення більш детальної процедури реалізації законодавства, особливо практики його застосування. Якраз цьому сприяє процесуальне право, що регулює всю сукупність суспільних відносин, які виникають у процесі реалізації норм усіх галузей матеріального права, всіма його суб'єктами.

Відображуючи об'єктивний процес розвитку права, диференціацію та інтеграцію нормативного регулювання, правова наука прагне глибше проникнути в структуру права, виявити її побудову, співвідношення, взаємозв'язок і взаємообумовленість різних її компонентів, чому вельми сприяє дослідження генези процесуального права. Процес становлення і розвитку процесуального права проходив послідовно, відбувалися численні метаморфози процесуальної форми, виділялися профілюючі, основні і вторинні (комплексні) галузі права, з'являлися нові правові спільності в структурі права, виділялися сучасні правові приписи, що створювало широке поле для проведення дослідження. Історія держави і права України повинна історично об'єктивно, правдиво та науково розкривати найголовніші закономірності виникнення і розвитку державно-правових систем, що існували та змінювали одна одну на українських землях.

У структурі права взаємодіють два види правових норм – матеріальні та процесуальні. В сучасній теорії права прийнято вважати, що матеріальні приписи первинні, процесуальні – опосередковані, підлеглі матеріальним і спрямовані на їх забезпечення. Відповідно до цього уявлення, пріоритет у системі українського права надається нормам матеріального права, які визначають певні варіанти правомірної поведінки, і саме з ними пов'язується встановлення правопорядку в суспільстві. Але належна реалізація матеріальних норм і встановлення правопорядку в значній мірі пов'язані з процесуальними нормами, що робить дослідження генези процесуального права актуальним як у загальнотеоретичному, так і у прикладному плані.

Процесуальні правові норми відіграють вельми важливу роль у забезпеченні оптимальних умов правового регулювання, несуть основне навантаження

нормативного способу забезпечення законності, гарантування захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. Зрозуміло, що на сьогодні неможливо тільки за змістом матеріальних норм права зробити висновок про ефективність функціонування правової системи, слід проаналізувати ще й закріплені в законодавстві відповідні процесуальні норми, які забезпечують реалізацію матеріальних норм. Без аналізу еволюції процесуального права, з'ясування підстав об'єднання процесуальних норм у правові інститути, галузі та підгалузі в цілому неможливо об'єктивно оцінити реальний стан механізму правового регулювання, так як очевидно, що в суспільстві, де права і свободи людини є найвищою цінністю, демократичне процесуальне право, опосередковуючи взаємодію держави й особи, є гарантом захисту прав і свобод, важливим засобом координації приватного та публічного інтересу.

При всій соціальній значущості процесуального права неможливо не визначити певної недооцінки ролі процесуальних правових норм у юридичній літературі. У певній мірі це притаманно загальній теорії держави і права, оскільки традиційно процесуальні норми досліджувались лише в рамках галузевих наук.

На сьогодні уявлення про процесуальне право як про об'єкт загальноправової теорії почало стверджуватись у вітчизняній науковій свідомості, підґрунтям для цього є теорія юридичного процесу. Основи теорії юридичного процесу були закладені ще в XIX – XX ст. у вигляді концепції про єдність трьох процесів – кримінального, цивільного та адміністративного. Це була нова доктрина, що пов'язала три основні різновиди процесу в єдине ціле та випрацювала тезу про єдність процесу та належність окремих його форм до галузей процесуального чи судового права. Ідея про єдність не лише юрисдикційних, а і «позитивних» процесів була запропонована у правознавстві українським науковцем П. Є. Недбайло та російським дослідником В. М. Горшеньовим ще в 70-х роках. Однак ні теорія «судового права», ні теорія «загального юридичного процесу» не отримали наукового визнання як завершені теорії.

Прямо чи опосередковано процесуальне право, теорія юридичного процесу, процесуальні норми стали предметом наукового інтересу, вітчизняних і зарубіжних дослідників. Заслужують на велику увагу праці таких українських науковців: І. А. Балюк, В. Д. Бабкін, О. В. Бабкіна, С. В. Бобровник, І. Й. Бойко, К. Г. Волинка, Є. В. Додін, Р. А. Калюжний, В. В. Копейчиков, О. В. Кузьменко, М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Я. М. Падох, О. В. Підлубна, П. М. Рабінович, В. В. Сухонос, О. В. Фатхутдінова, В. Д. Чердачук, Ю. С. Шемшученко, та зарубіжних науковців: С. С. Алексєєв, Л. І. Бахрах, О. Б. Венгеров, І. А. Галаган, А. Х. Гольмстен, Р. Є. Гукасян, І. Я. Дюрягін, П. С. Елкінд, В. С. Жеребкін, Н. А. Земченко, І. А. Іконицька, Д. А. Киримов, К. І. Комісаров, О. Е. Лейст, Є. Г. Лук'янова, А. В. Малько, А. А. Мельников, Ю. І. Мельников, В. С. Нерсисянц, І. В. Панова, В. Н. Протасов, В. А. Рязановський, Н. Г. Саліщева, В. В. Скітович, В. Н. Скобелкін, Д. Г. Тальберг, Н. І. Ткачов, Є. І. Філіпов, Я. М. Фогель, Н. А. Чечіна, Р. В. Шагієва, Г. Ф. Шершеневич, В. А. Юсупов, Л. С. Явич, В. В. Ярков.

Окремим аспектам історичного розвитку процесуального права, ефективності механізму процесуально-правового регулювання, правотворенню та правозастосуванню приділили увагу у своїх наукових працях: В. Б. Авер'янов, Є. М. Аكوпова, Р. С. Алімов, Б. І. Андрусин, Н. П. Василенко, С. О. Гейц, В. Д. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Г. К. Ковальчук, В. В. Комаров, Т. М. Кілічава, А. М. Колодій, В. Ф. Опришко, А. Й. Пащук, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький, О. О. Серета, А. Н. Ткач, В. Н. Хропанюк, В. М. Хотенець, Д. М. Цурка, С. А. Чернооченко, М. Й. Штефан, Ф. П. Шульженко, В. А. Юсупов, та інші.

Автором також вивчалось процесуальне законодавство України різних історичних періодів, нормативно-процесуальна база низки зарубіжних країн з метою порівняльної характеристики різноманітних аспектів процесуального права та визначення перспектив розвитку процесуального права України.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених дослідженню юридичного процесу, що були підготовлені як в Україні, так і в інших країнах СНД, ми не можемо констатувати той факт, що проблема процесуального права як загальнотеоретичної категорії є повністю дослідженою. І на сьогодні в ній залишається багато проблемних, дискусійних чи практично не досліджених питань. Особливої уваги заслуговує виявлення засад виникнення і розвитку процесуального права на території України, питань поняття та ознак процесуального права, визначення його місця у системі національного права. Отже, теорія права потребує вирішення наукового завдання, що полягає у комплексному теоретичному дослідженні процесуального права як динамічного, розвиваючогося утворення у правовій системі, що має істотне значення як для теорії процесу, так і для практики творення як загальних, так і галузевих законів, які є джерелами процесуального права, а також для практики застосування цих законів.

Незадовільний стан розробки проблем процесуального права і зумовлює актуальність обраної теми дослідження та впливає на вибір об'єкта і предмета дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний дисертанткою напрям наукового дослідження належить до числа пріоритетних у сфері загальної теорії права. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук (правознавство)», який затверджений Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 22 грудня 2006 р.). Роботу здійснено відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. №14–10 («Історичні засади процесу формування національної правової системи України. Сучасні тенденції і напрями розвитку правової системи України.»).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у проведенні комплексного наукового аналізу понятійних, видових і системних характеристик процесуального права України.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі наукові задачі:

- з'ясувати історико-правові засади виникнення і розвитку процесуального права на українських землях;
- дослідити процес становлення та теоретичного розвитку вчень про зміст і значення процесуального права на території України;
- визначити місце процесуального права як системного правового утворення в структурі національного права;
- сформулювати визначення процесуального права на основі його специфічних ознак;
- здійснити комплексний аналіз структури системи процесуального права, шляхом дослідження підстав об'єднання норм процесуального права України в правові інститути, галузі та підгалузі права за різними підставами на основі спільності їх ознак і функціонального призначення;
- охарактеризувати сучасний стан процесуального права України, визначити тенденції та перспективи його розвитку;
- показати форми й особливості техніко-юридичного механізму процесуального права;
- розкрити правову природу правотворення як виду процедурно-процесуальної діяльності.

Об'єкт дослідження – теоретичні засади процесуального права України як самостійна категорія, що характеризується певними ознаками, особливостями та призначенням.

Предмет дослідження – генеза процесуального права України: тенденції, перспективи розвитку.

Методи дослідження – відповідно до мети і завдань у роботі використана сукупність дослідницьких методів сучасної гносеології. Методологічну основу складає система наукових методів, що в комплексі застосовуються дисертантом для виконання задач дослідження та досягнення його мети. Дисертаційна робота базується на методах системного, функціонального, історичного та порівняльного аналізу, які дозволили визначити особливості процесуальних норм права та дослідити закономірності формування сучасного процесуального права України. Основою дисертаційного дослідження став діалектичний метод, який дозволив визначити закономірності розвитку процесуального права і формування наукової думки, на базі чого було виділено чотири історичні етапи формування процесуального права на теренах України (підрозділ 1.1. дисертації). Використання методу герменевтики дало змогу розкрити історичні витоки та розвиток органів судочинства, дослідити шляхи становлення процесуального законодавства (розділ 1 дисертації). Завдяки формально-логічним прийомам дедукції й індукції формуються теорії, концепції, наукові положення щодо теоретичних трактувань процесуального права в залежності від розуміння змістовного наповнення процесуальних відносин (підрозділ 2.1 дисертації). Звернення до системно-функціонального методу дає можливість виділити систему галузей, підгалузей та процесуально-правових інститутів за різними критеріями (підрозділи 2.3, 2.4 дисертації). Метод порівняльного аналізу використовується при дослідженні правової природи процесуальних норм різної галузевої спрямованості (підрозділи 2.2, 2.5 дисертації).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні комплексним аналізом генези процесуального права. Новизна дисертаційного дослідження конкретизується у теоретичних положеннях, висновках і пропозиціях, важливими з яких є нижчевикладені.

Уперше:

- розроблено авторську періодизацію історичного розвитку процесуального права на території України на підставі становлення процесуального законодавства та показано вплив державної політики на формування та розвиток процесуального законодавства, на базі чого було виділено чотири історичні етапи формування процесуального права на українських землях: перший період – давньоруський (IX–XIII ст.) – застосування різноманітних форм звичаєвого права у процедурах вирішення спорів у Київській Русі; другий – дореволюційний (XIV – XIX ст.) – закріплення українського звичаєвого процесуального права у нормативних актах та в адміністративно-судовій практиці, формування так званого писаного права; третій – радянський (1917 – 1991 роки) – формування кодифікованих процесуальних законів, розвиток теоретико-правових концепцій процесуального права; четвертий – пострадянський (1991 рік – по теперішній час) – пов’язаний з аналізом результатів судової реформи і визначенням перспектив подальшого розвитку судових органів і процесуального законодавства незалежної України в умовах адаптації до європейського законодавства;

- визначено поняття процесуального права як складного за змістом і структурою організаційно-процедурного права, яке об’єднує правові галузі, норми та інститути права, що регламентують правові процедури і покликане забезпечити діяльність щодо застосування норм матеріального права стосовно конкретних життєвих обставин;

- систематизовані види підходів, розумінь та правових уявлень щодо теоретичних трактувань процесуального права в залежності від розуміння змістовного наповнення процесуальних відносин, зокрема виділено теорії: «вужького» трактування процесуального права, що виходить з включення до предмета регулювання сукупності процесуально-правових суспільних відносин, пов’язаних та спрямованих на здійснення судочинства, а тому об’єднує самостійні процесуальні галузі права (цивільне процесуальне; кримінальне процесуальне; господарське процесуальне; адміністративне процесуальне), що містять процесуальні норми, спрямовані на реалізацію матеріальних норм з відповідних галузей матеріального права; «розширеного» трактування процесуального права, що охоплює не тільки правовідносини пов’язані зі здійсненням судочинства та спрямовані на нього, а й інші відносини пов’язані з процесом застосування норм матеріального права. Таке розуміння процесуального права об’єднує норми різної галузевої приналежності, які спрямовані не тільки на забезпечення процесу судочинства, а й реалізацію інших організаційно-правових форм діяльності щодо застосування норм матеріального права, а тому «розширене» трактування процесуального права включає процесуальні норми, що містяться як у процесуальних, так і в матеріальних галузях (трудовому, муніципальному, фінансовому та ін.); «широкого» трактування процесуального права, що включає в

себе всі види правової процедурно-процесуальної діяльності в державі, в тому числі правотворчий та правозастосовчий процеси.

Удосконалено:

- зміст поняття «механізм процесуально-правового регулювання», що складається з таких елементів як: відповідних до кожного випадку процесуально-правових норм; юридичних фактів як конкретних життєвих обставин, що тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення процесуальних правовідносин (фактична система процесуально-правового механізму); процесуальних правовідносин, які врегульовуються нормами процесуального права і виникають, змінюються або припиняються на підставі юридичних фактів;

- наукову тезу про багаторівневність і цілісність системи процесуального права України, що містить норми права, процесуальні інститути та їх об'єднання, а також інші структурні підрозділи, виокремлення кожного з яких як складових компонентів цієї системи зумовлюється диференціацією системи процесуальних правовідносин;

- критерії визначення самостійного місця процесуального права у національній правовій системі.

Дістали подальший розвиток:

- уявлення про перспективні напрямки розвитку процесуального права України, зокрема розглянуто вплив інтеграційних процесів на формування процесуального законодавства;

- позиція щодо потреби законодавчої уніфікації найбільш уживаних у цивільному та господарському, адміністративному та кримінальному процесах понять, оскільки наукових визначень одного і того ж правового поняття може бути декілька, законодавець братиме на озброєння лише найбільш стійкі дефініції, які витримали перевірку часом і були апробовані практикою;

- концепція подвійної природи правотворення як виду процедурно-процесуальної діяльності: з одного боку, правотворення виступає як суспільне явище, що дає життя праву, породжує, формує й оформлює його, а з іншого – як вид юридичного процесу, оскільки процес правотворення, не відбувається хаотично, а здійснюється у межах певної процедури, яка має відповідне правове регулювання.

Практичне значення одержаних результатів. Результати наукового дослідження дозволили виявити закономірності розвитку процесуального права України, показати специфічні особливості процесуального права, визначити його місце в структурі національного права, розробити поняття механізму процесуального регулювання, виділити і розкрити зміст елементів механізму процесуального регулювання. Теоретичне та практичне значення роботи полягає в актуальності й новизні дисертаційного дослідження і зумовлено прикладним характером висновків і рекомендацій, використання яких дозволить підвищити ефективність функціонування судової та правоохоронної систем.

Досліджені у дисертації положення та сформульовані висновки можуть бути використані як науковцями, які працюють у галузі теорії права, так і практичними працівниками судових та адміністративних органів:

1) у законодавчій діяльності з метою подальшого вдосконалення процесуального законодавства та узгодження його положень зі змістом нормативно-правових актів матеріальних галузей права;

2) у правотворчій та правозастосовчій діяльності для розв'язання проблем процесуального регулювання;

3) у науково-дослідній діяльності – одержані наукові результати можуть бути основою для подальшого розроблення проблем удосконалення правового регулювання процесуальних правовідносин;

4) у навчальному процесі – положення дисертаційного дослідження можуть бути використані під час підготовки відповідних розділів підручників, навчальних посібників, у науково-дослідній діяльності викладачів та студентів.

Розробка теми дисертаційного дослідження має сприяти підвищенню ефективності навчального процесу за спеціальністю «Правознавство» Університету сучасних знань, зокрема, результати дослідження використовуються в навчальному процесі при викладанні дисципліни «Теорія держави і права», «Історія держави і права» (акт впровадження № б/н 15.02. 2013 р.).

Результати дослідження використовуються в навчальному процесі Київського університету ринкових відносин при викладанні дисциплін «Актуальні проблеми теорії держави і права», «Теорія держави і права», «Порівняльне правознавство», «Історія вчень про державу і право» (довідка №12–13 від 04.06.2013 р.), також можуть бути використані в роботі Малиновського районного суду міста Одеси при прийнятті рішень з проблемних питань (довідка б/н від 24.02.2012 р.), а також у роботі Головного управління юстиції у Вінницькій області при застосуванні цивільно-правових процесуальних норм (довідка № 14/28 від 06.03.2013 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням. Усі висновки та пропозиції, сформульовані в роботі, одержані автором особисто та викладені в опублікованих працях.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження були оприлюднені на III Міжнародній конференції аспірантів, студентів та здобувачів «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 2007 р.), матеріалах Міжнародної наукової конференції «П'яті юридичні читання» (Київ 2009), VII Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 2011 р.), матеріалах VIII Міжнародної науково-методичної конференції «Духовна культура особистості: креативні освітні технології» (Київ–Вінниця 2011 р.), матеріалах III Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми правової системи України» (Київ 2011 р.), матеріалах Міжнародної наукової конференції «Дев'яті юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи» (Київ 2013 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації знайшли відображення у 6 публікаціях, з них 5 входять до переліку фахових наукових видань України, 1 – у зарубіжному науковому виданні, а також у 8 тезах доповідей на конференціях різного рівня.

Структура та обсяг дисертації. Відповідно до мети, завдань і предмета дослідження структура дисертації така: вступ, три розділи, які мають загалом 10 підрозділів, висновки, список використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок, список використаних джерел охоплює 213 найменувань загальним обсягом 19 аркушів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначені його мета і завдання, об'єкт і предмет, методологічні, теоретичні та емпіричні основи. Сформульовані положення і висновки, що визначають наукову новизну. Розкривається практичне значення отриманих результатів і апробації дисертації.

Розділ 1 «Історичні засади виникнення та еволюції процесуального права України» складається з двох підрозділів, у яких проаналізовано історичні витoki становлення процесуального права на теренах України, процеси розвитку судочинства, утворення та застосування відповідних процесуальних норм, динаміку формування процесуальної правової бази, зародження процесуальних інститутів, відображення означених процесів у наукових поглядах та концепціях.

У підрозділі 1.1. «*Історико-правові засади виникнення процесуального права на українських землях*» автор дисертації досліджує історичний шлях формування процесуального права на території сучасної України, починаючи від появи перших звичаєвих норм, що мали процесуальний характер, оскільки регулювали окремі аспекти процесу судочинства, переходячи до формування писаного права та виділення процесуальних норм в окремих законодавчих актах, до сьогоденного стану процесуального права. Досліджено значущість впливу на становлення українського процесуального права (XIV – XVII ст.) норм звичаєвого права, що регулювали організацію та діяльність судових органів. Проаналізовано особливості розвитку процесуального права на українських землях на основі збереження обвинувально-змагального процесу, визначальні риси якого мають витoki з давньоруського права. Прослідковано вплив регулятивного призначення перших процесуальних норм на формування у подальшому теорії «вузького» тлумачення процесуального права як синоніма процедурного порядку правозастосовчої діяльності.

Особлива увага приділена нормативно-правовим документам XVIII ст., що присвячуються процесуальним механізмам, зокрема: збірнику «Права, за якими судиться малоросійській народ», збірнику «Суд и расправа в правах малороссийских...», збірнику «Книга Статут и прочія права малоросійския и другие, служащія и тому, переписки, трудов и собранія Василя Петрова сына Кондратьева», збірнику «Экстракт из книги Статут прав малороссийских» які заклали фундамент для подальших процесів систематизації процесуального законодавства.

У роботі визначено вплив розвитку судочинства в Європі, зокрема у Франції та Німеччині, на розвиток судочинства на території України, простежена послідовна реалізація об'єктивної необхідності створення судових установ для вирішення спорів, удосконалення їхньої діяльності відповідно до суспільно-політичних потреб,

розвиток правової бази, зародження процесуальних інститутів та пропонує періодизацію етапів формування процесуального права на українських землях:

I період – часи Київської Русі (давньоруський), коли суд був підпорядкований адміністрації, тобто був невід'ємною її частиною. У цей період вирішення правових спорів відбувалося за нормами звичаєвого права. Особливо важливу роль відігравали норми звичаєвого права в організації та діяльності судових органів, вони становили значну частину матеріального і процесуального права. Норми звичаєвого права виявлялися в досудовому і судовому процесах у формі різних обрядів, символів, дій, у словесних наказах. Роль судових органів була зведена до мінімуму та полягала у «допомозі» сторонам у розв'язанні спору. Судове рішення виносилося усно.

Регулятивне призначення перших процесуальних норм, їх застосування в досудовому і судовому процесах мало вплив на формування в подальшому теорій «вужького» тлумачення процесуального права як синоніму процедурного порядку правозастосовчої діяльності.

II період – XIV – XIX ст. (дореволюційний). Створення державних установ для розв'язання справ, закріплення українського звичаєвого права у нормативних актах та в адміністративно-судовій практиці (друга половина XVII ст.), утворення так званого писаного права. У цей період відбулося формування процесуального судочинства, встановлення нових принципів судоустрою і судочинства: незалежність суду від адміністрації, незмінюваність суддів, гласність і публічність судових засідань, змагальність процесу на усій території України. Визначення значущості поняття рішення суду, випрацювання вимог до нього, його виконання та порядку апеляційного оскарження. Таким чином, характерною особливістю українського процесуального права завжди була відкритість, публічність, гласність судочинства. Навіть у часи середньовіччя інститут прилюдності судочинства не обмежувався так, як у західноєвропейських державах.

III період – 1917 – 1991 роки (радянський). Запровадження нових методів організації економіки та централізованого планування призвело до створення системи державних судів, для яких є характерним використання їх як засобу опосередкованого впливу на суспільні відносини з боку органів державної влади.

IV період – з 1991 року і до сьогодні (пострадянський), пов'язаний із набуттям Україною незалежності і створенням, зокрема, власної судової системи, адаптації національного процесуального законодавства до законодавства Європейського Союзу. Сучасний розвиток процесуального права знаходиться під впливом інтеграційних процесів, яким сприяє розширення співробітництва в правозахисній, правоохоронній, судочинній, виконавчій сферах, запозичення законодавчою практикою досвіду зарубіжних правових доктрин і законодавства. На сьогодні національне процесуальне право зазнає впливу процесів конвергенції з правом країн Європи, певної уніфікації процесуально-правових норм, що спрощує міжнародні відносини, зокрема у правоохоронній сфері, дає можливість гармонізувати національні галузі права. 16 вересня 2014 року Верховна Рада ухвалила Закон «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з

іншої сторони», що тягне за собою обов'язок України привести вітчизняне законодавство у відповідність до європейських стандартів, це прямо стосується процесуального законодавства, зокрема у вказаному Законі зазначено про зобов'язання України, які випливають із статті 8 Угоди, щодо ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року.

Автор робить висновки про закономірності впливу соціально-економічного та державно-політичного рівня розвитку суспільства на формування процесуального права України.

У підрозділі 1.2. «Соціально-теоретичний аспект процесуального права України» проаналізовано еволюцію наукових поглядів на правову природу процесуального права як у загальній теорії права так і галузевих науках.

Автор розглядає розбіжності поглядів та підходів науковців до проблеми розробки загальнотеоретичних засад процесуального права, що тягне за собою або більш вузьке, або більш широке розуміння змістовного наповнення процесуального права.

Досліджуються витoki концепції загального юридичного процесу, зміст якої полягає в тому, що функції процесуального права неможливо обмежувати тільки регламентацією примусу або вирішення цивільно-правових спорів, що крім кримінального і цивільного процесів, у системі матеріальних галузей радянського права містяться багаточисленні процесуальні норми й інститути, на підставі яких здійснюється діяльність щодо реалізації приписів матеріально-правових норм будь-яких галузей.

Окрема увага приділяється науковим розробкам В. М. Горшенєва, оскільки він висунув ідею про поділ та призначення правових норм: «У системі радянського соціалістичного права взаємодіють два види нормативних розпоряджень – матеріальні і процесуальні правові норми. Головним призначенням матеріальних норм є регулювання соціальних зв'язків з погляду їх змісту; процесуальні – призначені забезпечувати реалізацію матеріально-правового змісту у відповідній, найбільш раціональній формі», а в подальшому визначив наявність у радянському праві його самостійної частини – радянського процесуального права.

У підрозділі прослідковані зміни в наукових уявленнях правової природи процесуального права від 60-х років ХХ століття до найсучасніших. Автор підкреслює, що процесуальне право як сукупність правових норм, які регулюють охоронну та юрисдикційну діяльність спеціально уповноважених органів, сформувалося на пізніх етапах розвитку суспільства, що знайшло своє відображення в наукових концепціях, які розширювались та охоплювали все більше видів діяльності уповноважених державою органів. Протягом поетапного формування процесуального права на території України зароджувалась та розвививалась правова думка.

Робиться висновок про утвердження в сучасній науці думки про те, що процесуальне право реалізується у здійсненні процедурно-процесуальної діяльності, а юридичний процес – це нормативно встановлені форми упорядкування правової діяльності, спрямовані на оптимальне задоволення і гарантування інтересів суб'єктів права. Він властивий будь-якій юридично значущій діяльності, містить її

програму і виступає суттєвою гарантією точного дотримання, результативного здійснення правових приписів, проявляється як система взаємопов'язаних правових форм діяльності уповноважених суб'єктів, що знаходить вияв у здійсненні операцій з вирішення юридичних справ, яка урегульована процесуальними нормами, закріплена у процесуально-правових документах і забезпечена засобами юридичної техніки.

Розділ 2 «Загальнотеоретичний аналіз процесуального права України» присвячений характеристиці процесуального права як загальнотеоретичної категорії.

У підрозділі 2.1. «Процесуальне право як загальнотеоретична категорія» здійснено огляд сутності сформованих концепцій процесуального права та виокремлено такі види підходів, розумінь та правових уявлень:

1. Теорія «вузького» трактування процесуального права (судового права) – виходить з включення до предмета регулювання сукупності процесуально-правових суспільних відноси, пов'язаних та спрямованих на здійснення судочинства, а тому об'єднує самостійні процесуальні галузі права (цивільне процесуальне, кримінальне процесуальне, господарське процесуальне, адміністративне процесуальне), що містять процесуальні норми, спрямовані на реалізацію матеріальних норм з відповідних галузей матеріального права.

2. Теорія «розширеного» трактування процесуального права – охоплює не тільки правовідносини, пов'язані зі здійсненням судочинства та спрямовані на його здійснення, а й інші відносини, пов'язані з процесом застосування норм матеріального права. Таке розуміння процесуального права, об'єднує норми різної галузевої приналежності, які спрямовані не виключно на забезпечення процесу судочинства, а і реалізації інших організаційно-правових форм діяльності щодо застосування норм матеріального права, а тому «розширене» трактування процесуального права включає процесуальні норми, що містяться як у процесуальних, так і в матеріальних галузях (трудовому, муніципальному, фінансовому та ін.).

3. Теорія «широкого» трактування процесуального права – включає в себе всі види правової процедурно-процесуальної діяльності в державі, в тому числі правотворчий та правозастосовчий процеси.

Більше схилиючись до концепції «широкого» розуміння процесуального права, автор роботи, пропонує таке визначення процесуального права. Це – складне за змістом і структурою організаційно-процедурне право, яке об'єднує правові галузі, норми та інститути права, що регламентують правові процедури і покликане забезпечити діяльність юрисдикційних органів щодо застосування норм матеріального права стосовно конкретних життєвих обставин.

У підрозділі 2.2. «Аналіз та тенденції розвитку процесуальних норм» розглядаються поняття, зміст, ознаки процесуальних норм, здійснюється аналіз динаміки розвитку норм як традиційно процесуальних галузей так і змішаних галузей вітчизняного права.

Розглядаються компоненти системи процесуального права – окремі процесуальні норми, що опосередковують застосування галузевих матеріально-

правових норм та обґрунтовується висновок про подібність їх системних властивостей, обумовлених спільністю у специфіці призначення.

Окрему увагу приділено питанню необхідності змістовного узгодження матеріальних та процесуальних норм і системного розміщення матеріальних та процесуальних норм у нормативних актах, що значно спростить застосування процесуальних норм. Процесуальні норми мають регулювати порядок діяльності суб'єктів з використання прав, виконання обов'язків, дотримання заборон, несення відповідальності та не повинні торкатись змісту матеріальних норм, а тим більше, суперечити їм, таким чином буде досягнуто відповідність змісту процесуальних норм їх соціальному призначенню. Обґрунтовується, що процесуальні норми мають встановлювати порядок, який передбачає якомога більше шляхів реалізації норм матеріального права та надавати можливість суб'єктам права самостійно обирати ці шляхи, що забезпечить багатоваріантність і диспозитивність процесуального регулювання.

Прослідковуються сучасні тенденції певної уніфікації процесуально-правових норм, у контексті проведення адаптації до законодавства Європейського Союзу, зокрема у правоохоронній сфері.

У підрозділі 2.3. *«Підстави об'єднання процесуальних норм у правові інститути»* досліджуються підстави об'єднання процесуальних норм у правові інститути за допомогою системоутворюючих критеріїв (предмета і методу) та розглядається формування інституту права як складного процесу, який не може бути за одну мить завершений, оскільки через норми він стикається із соціальною реальністю, що постійно розвивається, ускладнюється, деталізується, а разом з нею відповідно ускладнюється й розвивається сам.

Інститут процесуального права розглядається як відносно невелика спільність норм, специфіка й автономність якої може існувати, як у рамках однієї галузі права, так і виходити за межі однієї галузі права (це стосується, в першу чергу, матеріальних галузей). При цьому окремі так звані змішані (комплексні) інститути можуть містити норми, характерні для різних галузей права. В роботі формується висновок про існування інститутів традиційно процесуальних галузей права та комплексних (змішаних) інститутів як системоутворюючих компонентів процесуального права.

У підрозділі 2.4. *«Теоретико-правовий аналіз галузей та підгалузей процесуального права»* досліджуються критерії підстав утворення галузей та підгалузей процесуального права. Випрацьовується підхід до розгляду предмета процесуального права як сукупності суспільних відносин покликаних забезпечити реалізацію норм матеріального права, що, в свою чергу, забезпечує функціонування матеріальних галузей права. Розглядаються особливості самостійних процесуальних галузей – цивільного процесуального права, господарського процесуального права, кримінального процесуального права, адміністративного процесуального права, звертається увага на регулювання їх нормами однорідних відносини, які виникають у разі звернення особи до суду. Робиться висновок про наявність у кожній самостійної галузі права своєї сфери правового регулювання, та притаманного їй певного юридичного порядку, встановленого відповідними процесуальними

нормами. Більшість галузей національного права особливим чином поєднує у собі елементи матеріального і процесуального права, є, так би мовити, матеріально-процесуальними.

У підрозділі 2.5. «Система процесуального права України» аналізується нормативне розуміння системи права, з'ясовується питання місця в цій структурі системи процесуального права, виокремлюються складові компоненти системи процесуального права. Крім того, система процесуального права досліджується як модель правового регулювання, що має науковий характер побудови, практичний напрям та мету. Суттєвою особливістю структури процесуального права є її цілісний характер.

Система процесуального права розглядається як багаторівнева система, що містить норми права, процесуальні інститути та їх об'єднання, а також інші структурні підрозділи, виокремлення кожного з яких як складових компонентів цієї системи зумовлюється диференціацією системи процесуальних правовідносин. У структурі вітчизняного права система процесуального права займає вторинне місце після системи матеріального права.

Розділ 3 «Техніко-юридичні засади процесуального права» присвячений дослідженню форм та методів процесуально-правового впливу на поведінку учасників правовідносин.

У підрозділі 3.1. «Механізм процесуально-правового регулювання» розглядаються та аналізуються наукові підходи до розуміння механізму правового регулювання, його ознак та елементарної будови, що лягло в основу формулювання поняття механізму процесуально-правового регулювання та виокремлення його структурних елементів.

Автор зауважує, що процесуально-правовий механізм є елементом загального механізму правового регулювання, відносно самостійною підсистемою правових засобів, за допомогою якої упорядковується охоронна діяльність уповноважених органів у галузі юрисдикційного правозастосування. Виділено такі структурні елементи механізму процесуального регулювання: відповідні до кожного випадку процесуально-правові норми; юридичні факти як конкретні життєві обставини, що тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення процесуальних правовідносин (фактична система процесуально-правового механізму); процесуальні правовідносини, які врегульовуються нормами процесуального права і виникають, змінюються або припиняються на підставі юридичних фактів. Усі ці елементи мають складну побудову, оскільки юридичний процес що виникає по конкретній справі, обслуговується не окремими нормами, а сукупністю норм.

Виходячи з теорії «широкого» розуміння процесуального права, автор формулює наступне визначення: процесуально-правовий механізм – це сукупність процесуально-правових засобів, способів та форм, за допомогою яких забезпечується впорядкування суспільних відносин, відповідно до інтересів суб'єктів права, вирішуються спори, досягається соціальний компроміс у правовій сфері, а при його відсутності виконується правоохоронна функція.

У підрозділі 3.2. «Проблеми теорії та практики правотворення» розглядається правова природа правотворення як вид процедурно-процесуальної діяльності.

Правотворення має подвійну правову природу: з одного боку виступає як суспільне явище, дає життя праву, породжує, формує й оформлює його, а з іншого – як вид юридичного процесу, оскільки процес правотворення не відбувається хаотично, а здійснюється у межах певної процедури, яка має відповідне правове регулювання. Тому саме широке розуміння сутності процесуального права включає до його предмета правотворення та правозастосування.

Розглядаються чинники впливу на формування процесуального права, зокрема, аналізується вплив на формування вітчизняних процесуальних норм сучасних інтеграційних процесів до законодавства Європейського Союзу. Подальший стабільний розвиток процесуального права підвищить ефективність регулювання та організації упорядкованої правової діяльності, спрямованої на оптимальне задоволення і гарантування інтересів суб'єктів права.

У підрозділі 3.3. «Значення процесуальних норм у процедурно-процесуальній формі правозастосовчої діяльності» досліджуються процесуальні правовідносини як один із способів реалізації норм процесуального права, оскільки без дотримання та реалізації на практиці положень, що містяться в правових (зокрема процесуальних) нормах, останні втрачають доцільність свого існування і перестають відповідати своєму призначенню головного регулятора суспільних відносин.

У роботі обґрунтовано, що реалізація норм процесуального права – це законодавчо закріплена, узгоджена, послідовна діяльність усіх учасників процесу, яка полягає у втіленні приписів норм процесуального права в процесуальних правовідносинах і здійснюється за допомогою різних форм і способів з метою реалізації, захисту або визнання законних прав, свобод та інтересів учасників конкретних процесуальних відносин.

Зауважується, що реалізація норм процесуального права здійснюється у певний спосіб та має формальне вираження. На думку автора, способи реалізації норм процесуального права характеризуються внутрішнім втіленням у процесуальних відносинах приписів норм конкретної галузі права у чітко визначений законодавством спосіб – вчиненням активних дій чи у вигляді бездіяльності; а форми реалізації норм процесуального права – це шляхи такої діяльності, які характеризуються загальним зовнішнім втіленням у процесуальних відносинах приписів норм права у вигляді застосування, виконання, використання і дотримання.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі проведено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової задачі щодо генези процесуального права України, яка полягає у комплексному теоретичному дослідженні процесуального права як динамічного, розвиваючогося утворення у правовій системі. За результатами було сформульовано низку висновків, наукових пропозицій та практичних рекомендацій. Основні з них такі:

1. На підставі аналізу еволюції процесуального права на території України визначено нерозривність впливу, на формування правового поля, історичних, економіко-політичних подій, соціальних та національних течій у суспільстві.

Створення судів, які мали на меті розгляд спорів, було потребою часу та має багатомісячну історію. З розвитком судової системи потребувало змін законодавство, яке закріплювало принципи організації судової системи та порядок здійснення судочинства. Історію становлення судових органів на території сучасної України та законодавчого забезпечення судового процесу можна поділити на періоди, на основі яких виділити такі історичні етапи генези процесуального права на українських землях: перший період – давньоруський (IX–XIII ст.) – застосування різноманітних форм звичаєвого права у процедурах вирішення спорів у Київській Русі; другий – дореволюційний (XIV – XIX ст.) – закріплення українського звичаєвого процесуального права у нормативних актах та в адміністративно-судовій практиці, утворення так званого писаного права; третій – радянський (1917 – 1991 роки) – прийняття кодифікованих процесуальних законів, розвиток теоретико-правових концепцій процесуального права; четвертий – пострадянський (1991 рік – по теперішній час) – пов’язаний з аналізом результатів судової реформи і визначенням перспектив подальшого розвитку судових органів і процесуального законодавства незалежної України в умовах адаптації до європейського законодавства.

2. Протягом поетапного розвитку процесуального права на території України зароджувалась та розвивалася правова думка. Процесуальне право як сукупність правових норм, які регулюють охоронну та юрисдикційну діяльність спеціально уповноважених органів, сформувався на пізніх етапах розвитку суспільства, цей розвиток відобразився в наукових концепціях, які розширювались та охоплювали все більше форм діяльності уповноважених державою органів. У XIX – XX ст. відбулося закладення основ теорії процесуального права у вигляді концепції про єдність трьох процесів – кримінального, цивільного та адміністративного. Це була нова доктрина, що пов’язала три основні різновиди процесу в єдине ціле та виголосила тезу про єдність процесу та належність окремих його форм до галузей процесуального чи судового права. Теза про єдність не лише юрисдикційних, а і «позитивних» процесів була запропонована у вітчизняному правознавстві П. Є. Недбайло та В. М. Горшеневим ще в 70-х роках. Виходячи з сутності сформованих концепцій процесуального права, виділено такі види підходів, розуміння та правових уявлень: теорія «вузького» трактування процесуального права – витікає із включення до предмета регулювання сукупності процесуально-правових суспільних відносин, пов’язаних та спрямованих на здійснення судочинства, а тому об’єднує самостійні процесуальні галузі права, що містять процесуальні норми, спрямовані на реалізацію матеріальних норм з відповідних галузей матеріального права; теорія «розширеного» трактування процесуального права – охоплює не тільки правовідносини, пов’язані зі здійсненням судочинства та спрямовані на його здійснення, а й інші відносини, пов’язані з процесом застосування норм матеріального права. Таке розуміння процесуального права, об’єднує норми різної галузевої приналежності, які спрямовані на забезпечення процесу судочинства та реалізацію інших організаційно-правових форм діяльності щодо застосування норм матеріального права, а тому «розширене» трактування процесуального права охоплює процесуальні норми, що містяться як у процесуальних, так і в матеріальних галузях; теорія «широкого» трактування процесуального права – включає в себе всі

види правової процедурно-процесуальної діяльності в державі, в тому числі правотворчий та правозастосовчий процеси.

3. На основі виокремлення та подальшого комплексного аналізу специфічних ознак процесуального права, аналізу тези про подібність системних властивостей норм процесуального права, виходячи з їх спільності в специфіці призначення, сформульовано таке визначення процесуального права, це – складне за змістом і структурою організаційно-процедурне право, яке об'єднує правові галузі, норми та інститути права, що регламентують правові процедури і покликане забезпечити застосування норм матеріального права стосовно конкретних життєвих обставин.

4. Система процесуального права є багаторівневим вторинним комплексним утворенням у структурі вітчизняного права, вона складається із сукупності правових норм, що регулюють комплекс суспільних відносин та об'єднуються близькістю своїх об'єктивних властивостей і методів правового регулювання. Норми вітчизняного процесуального права є первинною «цеглинкою» побудови системи процесуального права, вони належать до різних галузей та відрізняються за характером забезпечення матеріально-правових відносин, здебільшого мають стабільний зміст і призначення, і в своїй сукупності їх слід розглядати як цілісну динамічну систему.

5. Процесуальні норми містяться як у традиційно процесуальних галузях національного права, так і в інших галузях. Процесуальні норми, що опосередковують застосування галузевих матеріально-правових норм, є компонентами загальної системи, тому всім їм притаманні подібні системні властивості, спільність у специфіці призначення. Процесуальні норми об'єднуються в процесуальні інститути за спільною (найближчою) метою правового регулювання, таким чином, існують інститути традиційно процесуальних галузей права та комплексні (змішані) інститути як системоутворюючі компоненти процесуального права. Більшість галузей національного права особливим чином поєднує в собі елементи матеріального і процесуального права.

6. З точки зору сучасності, можна константувати, що українська правова наука здебільшого пішла шляхом розвитку теорії «широкого» розуміння юридичного процесу, а звідси – і процесуального права. Сучасний розвиток процесуального права характеризується значним ускладненням процедури. Основною причиною такого явища є науково-технічний прогрес, який викликає ускладнення процесуальної форми. У розвитку процесуального права прослідковується така важлива закономірність: чим більше розвинуте суспільство, тим детальніше в законодавстві проявляється діяльність, пов'язана з охороною суспільного порядку, прав, свобод та законних інтересів громадян і організацій.

7. На основі системного наукового дослідження особливостей становлення, розвитку і сучасного стану процесуального права України визначено його перспективні тенденції розвитку. Вітчизняне процесуальне право нерозривно пов'язане з міжнародним процесуальним правом, зокрема з правом Європи, і знаходиться під впливом сучасних інтеграційних процесів, яким сприяє розширення співробітництва в правозахисній, правоохоронній, судочинній, виконавчій сферах, запозичення законодавчою практикою досвіду зарубіжних правових доктрин і

законодавства. На сьогодні національне процесуальне право зазнає впливу процесів конвергенції з правом країн Європи, певної уніфікації процесуально-правових норм, в контексті проведення адаптації до законодавства Європейського Союзу, зокрема у правоохоронній сфері.

8. Питання механізму правового регулювання процесуального права порушувалося лише в рамках галузевих досліджень та на рівні загального аналізу правового регулювання, форм і механізмів реалізації права. Механізм процесуального регулювання – одна з новітніх категорій у правовій науці, що потребує окремого глибокого теоретичного осмислення.

Визначення процесуально-правового механізму базується на дослідженні його структурних елементів: норм процесуального права; юридичних фактів, як конкретних життєвих обставин, що тягнуть за собою виникнення, зміну чи припинення процесуальних правовідносин (процесуальна фактична система як сукупність юридичних фактів); процесуальних правовідносин, які врегульовуються нормами процесуального права і виникають, змінюються або припиняються на підставі юридичних фактів. Виходячи з теорії «широкого» розуміння процесуального права, сформульовано таке визначення процесуально-правового механізму. Це – сукупність процесуально-правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права забезпечує впорядкування суспільних відносин, інтереси суб'єктів права, вирішує спори, сприяє досягненню соціального компромісу в правовій сфері, а при його відсутності виконує правоохоронну функцію. Отже, процесуально-правовий механізм володіє особливостями, дослідження яких також є перспективним завданням правової науки.

9. У роботі досліджено подвійну правову природу правотворення: з одного боку, виступає як суспільне явище, що дає життя праву, породжує, формує й оформлює його, а з іншого – як вид юридичного процесу, оскільки процес правотворення не відбувається хаотично, а здійснюється у межах певної процедури, яка має відповідне правове регулювання. Тому саме широке розуміння сутності процесуального права включає до його предмета правотворення та правозастосування. Подальший стабільний розвиток процесуального права підвищить ефективність регулювання та організації упорядкованої правової діяльності, спрямованої на оптимальне задоволення і гарантування інтересів суб'єктів права. Реалізація норм процесуального права є законодавчо закріпленою, узгодженою, послідовною діяльністю усіх учасників процесу, яка полягає у втіленні приписів норм процесуального права і здійснюється за допомогою різних форм і способів з метою реалізації, захисту або визнання законних прав, свобод та інтересів учасників конкретних процесуальних відносин.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у закордонних та вітчизняних фахових виданнях

1. Атаманчук І. В. Генеза процесуального права у загальнотеоретичному контексті /Атаманчук І. В. // Наук.-інформ. вісник Ів.-Фр. ун-ту права ім. Короля Данила Галицького. – 2012. – Випуск № 6. – С. 184–189.

2. Атаманчук І. В. Поняття та елементарна будова механізму процесуально-правового регулювання / Атаманчук І. В. // Наукові праці НАУ. – Серія «Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»». – К. : «НАУ-друк», 2012. – № 4 (25). – С. 20–24.

3. Атаманчук І. В. Особливості процесуально-процедурного характеру правоутворення / Атаманчук І. В. // Наук.-інформ. вісник Ів.-Фр. ун-ту права ім. Короля Данила Галицького – 2013. – Випуск № 7. – С. 141–144.

4. Атаманчук І. В. Система процесуального права як модель правового регулювання / Атаманчук І. В. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Випуск 21. – С. 104–109.

5. Атаманчук І. В. Перспективи розвитку процесуального права України в рамках міжнародного співробітництва / Атаманчук І. В. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Випуск 22. – С. 115–119.

6. Atamanchuk Irina. Separate aspects of integration of procedural law for Ukraine in its legal relations with Europe / Atamanchuk Irina // European Applied Sciences №5, 2013. – ISSN 2195-2183, видавництво Nationales ISSN-Zentrum für Deutschland. – С. 180–181.

Інші наукові публікації, тези та матеріали виступів на наукових конференціях

7. Атаманчук І. В. Процесуальне право в системі права України / Атаманчук І. В. // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. наук. ст. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 2007 р., 23–24 березня). – Луцьк : РВВ «Вежа»; Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – С. 11–12.

8. Атаманчук І. В. Значення процесуальних норм у процедурно-процесуальній формі правозастосовчої діяльності / Атаманчук І. В. // П'яті юридичні читання «Проблеми верховенства права: теорія і практика»: матеріали Міжнародної наукової конференції (23–24 квітня 2009 року). – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 493 с.

9. Атаманчук І. В. Теоретичні основи процесуально-правового регулювання та його механізму. Наук.-метод. зб. / Атаманчук І. В. // Нові технології навчання. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОНМСУ, АМСКП. – [В 2-х ч.]. – Київ-Вінниця, 2011 – Вип.69. – Ч.1– С. 146–149.

10. Атаманчук І. В. Система процесуального права в загальноправовій системі / Атаманчук І. В. // Сучасні проблеми правової системи України: зб. мат. III Міжнар. наук.-практич. конф. (24 листопада 2011 р., м. Київ) / Київський ун-т права НАН України. – Вип. 3. – К. : Вид-во Європейського університету, 2011. – С. 74–77.

11. Атаманчук І. В. Специфічні ознаки процесуальних норм та напрями вдосконалення розвитку процесуальних норм національної правової системи / Атаманчук І. В. // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. тез наук. доп. VII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (25–26 березня 2011 р.) – Луцьк : ПП Іванюк В. П., ПП Петринка А. Ю. 2011 – С. 6–8.

12. Атаманчук І. В. Правоутворення – як суспільне явище та як вид юридичного процесу/ Атаманчук І. В. // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. матеріалів наукових досліджень ІХ Міжнародної науково-методичної конференції «Духовна культура особистості та її інноваційні освітні технології: виклики ХХІ» (28–29 вересня 2012 р. м. Вінниця) / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОНМСУ, АМСКП. – [В 2-х ч.] – Київ, ФОП Корзун Д. Ю., 2012. – Вип.73. – Ч.2 – С. 19–22.

13. Атаманчук І. В. Підстави об'єднання процесуальних норм в правові інститути / Атаманчук І. В. // Дев'яті юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи: матеріали Міжнародної наукової конференції (24–25 травня 2013 року) / Ред. кол.: В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко, Б. І. Андрусишин [та ін.]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013 – С. 62–65.

14. Атаманчук І. В. Окремі аспекти становлення процесуального права на території України / Атаманчук І. В. // Ціннісні орієнтації та світоглядні позиції людини у контексті сьогодення: VIII Шинкаруківські читання: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18 червня 2013 року) / Національна академія наук України [та ін.]. – К. : Знання України, 2013– С. 272–276.

АНОТАЦІЇ

Атаманчук І. В. Генеза процесуального права України: тенденції, перспективи розвитку. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, К., 2014.

Дисертацію присвячено еволюції процесуального права на теренах України. Виявлено закономірності становлення, здійснено загальнотеоретичний аналіз сучасного стану та перспектив подальшого розвитку вітчизняного процесуального права. Досліджено історичний шлях формування процесуального права на території сучасної України, починаючи від появи перших звичаєвих норм, що мали процесуальний характер, оскільки регулювали окремі аспекти процесу судочинства, переходячи до формування писаного права та виділення процесуальних норм в окремих законодавчих актах, до сьогоденного стану процесуального права. На підставі аналізу формування процесуального законодавства з'ясовано історичні етапи генези процесуального права на українських землях.

На основі системного наукового дослідження особливостей становлення, розвитку і сучасного стану процесуального права України визначено перспективні напрями розвитку процесуального права України. Сьогодні процесуальне право України зазнає впливу процесів конвергенції з правом країн Європи, певної уніфікації процесуально-правових норм, що спрощує міжнародні відносини, зокрема у правоохоронній сфері, дає можливість гармонізувати національні галузі права.

Запропоновано ряд висновків щодо напрямів удосконалення ефективності процесуально-правового регулювання суспільних відносин в Україні.

Ключові слова: процесуальне право, еволюція процесуального права, система процесуального права, норма процесуального права, механізм процесуально-правового регулювання.

Атаманчук И. В. Генезис процессуального права Украины: тенденции, перспективы развития. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права, история политических и правовых учений. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2014.

Диссертация посвящена эволюции процессуального права на территории Украины. В работе выявлены закономерности становления, осуществлен общетеоретический анализ современного состояния и перспектив дальнейшего развития отечественного процессуального права. Исследованы исторический путь формирования процессуального права на территории современной Украины, начиная от появления первых норм, имевших процессуальный характер, поскольку они регулировали отдельные аспекты процесса судопроизводства, до сегодняшнего состояния процессуального права. В результате анализа формирования процессуального законодательства выделены исторические этапы генезиса процессуального права на украинских землях.

На основе системного научного исследования особенностей становления, развития и современного состояния процессуального права Украины определены перспективные направления развития процессуального права Украины. На сегодня процессуальное право Украины находится под влиянием процессов конвергенции с правом стран Европы, которые предусматривают унификацию процессуально-правовых норм, что упрощает международные отношения, в частности в правоохранительной сфере, дает возможность гармонизировать национальные отрасли права.

Предложен ряд выводов относительно направлений совершенствования эффективности процессуально-правового регулирования общественных отношений в Украине.

Ключевые слова: процессуальное право, эволюция процессуального права, система процессуального права, норма процессуального права, механизм процессуально-правового регулирования.

Atamanchuk I. Genesis of procedural law of Ukraine: trends and prospects for development. – Manuscript.

Thesis for applying for the academic degree of the candidate of juridical sciences on specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law, History of Political and Legal Studies. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2014.

The dissertation is devoted to the evolution of procedural law in Ukraine. Identified are patterns of development, by general theoretical analysis, of the current state and future development of domestic procedural law.

Studying the historical path of formation of procedural law on the territory of Ukraine, from the first appearance of customary rules that were procedural in nature, as to regulation of specific aspects of justice, going to the formation of the written law and the provision of procedural rules in separate legislation, to the current state of procedural law. Based on the analyzes of procedural legislation as clarified by the historical stages of the genesis of procedural law on the Ukrainian territory.

Based on systematic research peculiarities of the formation, development and current state of procedural law defining Ukraine's promising areas of the procedural law of Ukraine. Today the procedural law of Ukraine affects the convergence of rights in Europe, the unification of procedural law, which simplifies international relations, particularly in law enforcement, making it possible to harmonize the national legal field.

The paper describes the components of the procedural law - some procedural rules that mediate the use of sectoral substantive rules and justified conclusion about the similarity of their system properties due to the specifics of common purpose.

Special attention was paid to the necessity of meaningful coordination of material and procedural rules and system placement of material and procedural rules in regulations that will significantly simplify application procedures. Procedural rules should regulate the activities of the use of rights, duties, compliance with the prohibitions and the responsibility should not touch the substantive content, let alone contradict them, so you reach appropriateness of procedural norms for social purposes. Substantiates that procedural rules should establish procedures, involving as many ways to implement the substantive law and provide an opportunity to choose subjects of law, these pathways provide multivariate and dispositive procedural regulation.

Modern development of procedural law is the considerable complication of the procedure. The main reason for this phenomenon is technological progress, which causes complications procedural form. In the development of procedural law traced such an important pattern: the more developed a society, the more law is manifested in activities related to the protection of public order, the rights, freedoms and legitimate interests of citizens and organizations.

A number of conclusions are presented about the effectiveness of improving procedural and legal regulation of social relations in Ukraine.

Key words: procedural law, procedural and legal regulation, the juridical norms, system of procedural law, mechanism of the procedural and legal regulation.